

TUPROQSHUNOSLIKNING O‘RTA OSIYODA RIVOJLANISH TARIXI

Ruziyev Rahmatjon Davlat o‘g‘li¹
Ibragimov Dilmurod Ziyodulla o‘g‘li²
Rahimova Munisaxon Baxromjon qizi³
Rajabova Mushtariy Sherzod qizi⁴

Annotatsiya: Ushbu maqolada O‘rta Osiyo hududlarida tuproqshunoslik fanining rivojlanishi va rivojlanishi uchun o‘z hissasini qo‘shgan olimlar haqida ma‘lumotlar, ular keltirib o‘tgan faktlar, izlanishlari va ularning hulosalari haqida malumotlar berilgan.

Kalit so‘zlar: Tuproqshunoslik, sharq olimlari, Imom Moturidiy, Maxmud Zamaxshariy, Ahmad Yassaviy, Bahouddin Nakshband, Abduxoliq, Muso Xorazmiy, Ahmad al- Farg‘oniy, Abu Ali ibn Sino, Abu Rayxon Beruniy, V.R. Vil‘yams, P.A. Kostichev, M. Bahodirov, tadqiqotlar, ilmiy-izlanishlar, dehqonchilik

Kirish. Tuproqshunoslik fan sifatida uncha katta tarixga ega bo‘lmasada tuproq haqidagi dastlabki ma‘lumotlar bundan 2-2,5 ming yillar oldin yuzaga kelgan. Qadimgi Xitoy va Misr, Hindiston va Vavilon, Armaniston, O‘rta Osiyo va assuriyalik olimlar, faylasuflarning asarlarida uchraydi. O‘sha davrlardayoq insonlar yerga solinadigan mahalliy o‘g‘itlar (go‘ng, hojatxona axlati, turli chiqindilar, ohak) va shuningdek dukkakli, boshqoqli ekinlar, ekinlar hosildorligini oshirishning muhim omili ekanligini tajribadan bilganlar. Ayniqsa eramizgacha VIV asrlarda tuproq haqidagi bilimlar Yunonistonda ancha rivojlangan. Qadimgi yunon olimlari va faylasuflari Aristotel (Arastu) va Teofrast asarlarida tuproq haqidagi dialektik qarashlar va g‘oyalar asosiy o‘rinni egallaydi. Aristotelning shogirdi Teofrast (eramizgacha 372-287) ning "o‘simliklar haqida tadqiqotlar" asarida tuproq xossalarini o‘simliklarning talabi asosida o‘rganish g‘oyasi oldinga suriladi. Unda tuproq unumdorligiga ko‘ra o‘simliklarning turlari va navlarini tanlash, tuproqqa ishlov berish usullari haqida ko‘plab ilg‘or fikrlar aytilgan.

Inson tabiat bilan uzviy aloqadorlikdadir. U tabiat bilan, shu jumladan tuproq bilan aloqa va munosabatda bo‘lmasdan turib, yashay olmaydi. Inson hayotini tabiatdan, tabiiy boyliklardan, shu jumladan yerdan ayricha holda tasavvur etish mumkin emas. Yer jamiki boyliklarning, noz-ne‘matning manbai hisoblanadi. Shuning uchun ham odamzod uni benihoya ulug‘lab, e‘zozlab, ona-zamin deb ta‘riflaydi. Tabiatni e‘zozlash, ona-zaminimizning har bir hovuch tuprog‘inimuqaddas bilib, ko‘zga surtish zarur va muhimligi haqidagi sharqona, o‘zbekona ta‘limtarbiya hozirgi davrda, ayniqsa, dolzarb, o‘ta ahamiyatlidir. Jahon tarixining ko‘rsatishicha, aziz avliyolar, olimu fuzalolar, kitoblar dunyoning

¹ TSAU student

² TSAU student dilmurot0424@gmail.com

³ TSAU student

⁴ TSAU student

har bir mamlakatida emas, balki Alloh taolo nazari tushgan yurtida, tuproqdagina paydo bo'ladi. Imom Buxoriy, Imom Termiziy, Imom Moturidiy, Maxmud Zamaxshariy, Ahmad Yassaviy, Bahouddin Nakshband, Abduxoliq Fijduvoni, Najmiddin Kubro, Xo'ja Ahrori Valiy, Burxoniddin Marg'iloniy, Abu Nasr Farobiy, Muso Xorazmiy, Ahmad al-Farg'oni, Abu Ali ibn Sino, Abu Rayxon Beruniy, Amir Temur, Ulug'bek, Navoiy, Bobur Mirzo kabi ne-ne avliyo, alloma-yu fozillar, davlat va siyosat arboblarning Turon zaminda tavallud topib, shu muqaddas tuproqda unib-o'sib olam uzra dovruq taratgan. Buxoro vohasi dehqonlari sho'rlangan tuproqlarni yuvish va botqoqliklarni quritishga katta e'tibor qaratdi. O'sha davrda Romiton, Peshku, Qorako'l tumanlarida kovlangan zovurlar hozirgi kungacha ishlatilib kelinmoqda. Shuningdek dehqonlar tuproqni tuzlardan tozalashda jo'xori va boshqa tuzga chidamli ekinlardan foydalangan. O'sha davrda uch dalali almashlab ekish eng ko'p tarqalgan dehqonchilik sistemasi hisoblanardi. Ushbu sistemaga ko'ra dalalar uch qismgabo'linar edi. Shundan ikki qismiga ekin ekilar, bir qismi esa qora shudgorga ajratilar edi. Shu usulda yerga dam berilgan. Bundan tashkari o'sha davrlarda yo'ng'ichqa ekilganda tuproq sifatining yaxshilanishi ma'lum bo'lgan.

Yaqin kunlarga «Tuproqshunoslik» fanining asoschisi 19-asrning ikkinchi yarmida yashab o'tgan tuproq haqidagi birinchi ilmiy ta'rif V.V. Dokuchayev tomonidan berilgan deb uqtirilgan. Vaholanki, Abu Ali ibn Sino jahon olimlari orasida birinchilardan bo'lib «Donishnoma» («Donishname», Dushanbe, 1976) asarida tuproqni ilmiy jihatdan juda teran va zukko ta'riflagan: «Tuproq – butun tirik mavjudotning hayot-mamot negizidir». Ushbu fikrlardan ma'lumki, Abu Ali ibn Sino tuproqni litosferaning boshqa qatlamlaridan ajratgan. Ibn Sino «Donishnoma»da mineral substansiyalar (butun borliqning birlamchi asosi) qavatiga ilmiy tushuncha beradi. Bundan tashqari Ibn Sinoning ishlarida tuproq gurunt qatlamida tuproq-suvining harakatlanishi haqidagi termodinamik qonunining elementlari mavjud. Tuproq va undagi jarayonlarni bilishda Maxmud Qoshg'ariy katta xissa qo'shgan. U Abu Rayxon Beruniydan taxminin 40-50 yil keyin yashagan va o'z tadqiqotlarini o'tkazgan va Beruniyning ishlaridan xabardor bo'lgan. Shuning uchun uni Beruniyning shogirdi deb hisoblash mumkin.

P.A. Kostichev

M. Bahodirov

Abu Rayxon Beruniy

N.A. Dimo

V.V. Dokuchayev

V.R. Vil'yams

1-rasm. Tuproqshunoslik fani rivojiga hissa qo'shgan olimlar

Keyinchalik O'rta Osiyoda yirik tuproqshunoslar I.P.Gerasimov, V.A.Kovda, A.A.Rode, N.A.Rozanov va boshqalarning tuproq geografiyasi, fizikasi, borasidagi ishlari paxtachilik rayonlarini o'rganishda M.A.Orlov, I.N.Antipov-Karatayev, S.M.Rijov, M.A.Pankov, N.V.Kimberg, M.U.Umarov. M.B.Baxodirov, A.M.Rasulov, O.K.Komilov va boshqalarning xizmatlari katta.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. NOMOZOV X. Q., TURDIMETOV S. H. M. O ‘ZBEKISTON TUPROQLARI VA ULARNING EVOLUTSIYASI. – 2016.
2. KAYUMOV N. D., ADILOV A. A., KAYUMOVA N. M. 6RUNTSHUNOSLIK.
3. Azimboyev S. A. Dehqonchilik, tuproqshunoslik va agrokimyo asoslari //Toshkent–2006 yil.- 200 b. – 2006.
4. O’ZBEKISTON RESPUBLIKASI O. V. A. O., TA’LIM R. T. A. M. TUPROQNI XARITAGA TUSHIRISH.
5. Yuldasheva F. et al. TUPROQSHUNOSLIK YO ‘NALISHINING I VA II KURS TALABALARI UCHUN FAN BO ‘YICHA IZOHLI LUG ‘ATI //Talqin va tadqiqotlar. – 2023. – T. 1. – №. 7.
6. Tolibjonovna, Sotiboldiyeva Go‘zalxon. "TUPROQSHUNOSLIK YO ‘NALISHI TALABALARI UCHUN MALAKAVIY AMALIYOTINI TASHKILLASH METODIKASI." *World of Science* 6.4 (2023): 142-145.

